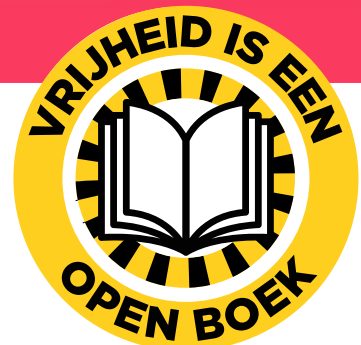

ILFU

Het verhaal van de dienstmaagd Margaret Atwood

Margaret Atwood
*Het verhaal van de
dienstmaagd*

Nederlandse vertaling (1987)
Gerrit de Blaauw
Editie 2018 met voorwoord van
Atwood, vertaald door Nicolette
Hokmeijer

Oorspronkelijke titel:
The Handmaid's Tale, 1985

Signatuur 2024, 399 pagina's

Intro

Deze leeswijzer is ontwikkeld in het kader van de Lezersmars op 20 september, een demonstratie tegen censuur, autocratische bewegingen en vóór literaire vrijheid en het belang van literatuur voor een gezonde democratie.

Georganiseerd in samenwerking met PEN Nederland.

Online kon iedereen een boek toevoegen dat voor hen hét boek voor vrijheid en democratie is. Een boek om onverschilligheid mee te beslechten, ons inlevingsvermogen uit te dagen, ons te waarschuwen of te inspireren. Dit is uitgegroeid tot een indrukwekkende leeslijst. Bij enkele boeken die vaker werden ingezonden verscheen een leeswijzer, zoals die je nu voor je hebt.

Let op, deze leeswijzer bevat spoilers

Samenvatting

Ooit had Vanfred een kind, een man, Luke, een moeder en een beste vriendin, de rebelse Moira. Dat zijn vervlogen tijden. Ze weet niet waar haar dierbaren zijn en werkt nu gedwongen als dienstmaagd, omhulsel van een baarmoeder die bevrucht moet worden voor nageslacht van een bevelhebber, Fred, in het totalitaire Gilead en zijn echtgenote Seren Joy. Conceptie op de normale manier is door grote vruchtbaarheidsproblemen niet meer mogelijk.

Voor ze bij Fred in huis komt, hoort ze in een speciaal opleidingsinstituut hoe belangrijk en eervol haar rol is en wat er gebeurt als ze zich niet aan de regels houdt. Daar komt Vanfred Moira weer tegen, die steeds haar ontsnapping beraamt, uiteindelijk met succes.

Dagelijks doet ze boodschappen met haar metgezel Vanglen. Dat moet in tweetallen zodat ze elkaar kunnen bewaken. Ze weten niet van elkaar wat ze denken en kunnen elkaar niet vertrouwen. Op een gegeven moment gebeurt dat toch en vinden de vrouwen een manier om te communiceren. Zo hoort Vanfred dat er een geheim verzetsnetwerk bestaat.

De bevelvoerder nodigt zijn dienstmaagd met grote regelmatigheid uit om te scrabbelen. Uiterst scabreus, want dienstmaagden mogen niet schrijven. Hij vraagt haar om een kus. Deze ontmoetingen zijn illegaal, en om haar in zijn macht te houden laat hij haar vrouwentijdschriften van voor de totalitaire omwenteling lezen. Uiteindelijk neemt hij haar mee naar een bordeel, waar ze Moira treft, die vertelt over haar vlucht en Vanfred aanspoort net als zij een clandestien leven te leiden. Maar Moira's wereld trekt haar evenmin aan.

Ondanks het maandelijks bevruchtingsritueel wordt Vanfred niet zwanger. Serena Joy denkt dat dat wel eens aan het zaad van haar man zou kunnen liggen. Zij stelt voor dat Vanfred met Nick, de chauffeur, zal slapen. Na die eerste keer, door Serena Joy geïnitieerd, blijven Nick en Vanfred elkaar opzoeken. Na haar scrabblesessies sluipt ze naar Nick toe.

Op een dag verschijnt Vanglen niet meer. Vanfred maakt zich zorgen. Dan hoort ze dat het geheime netwerk is ontdekt en dat de politie Vanglen heeft opgehaald. Vanglen sloeg direct de hand aan zichzelf, zodat ze tijdens eventuele martelingen niemand meer kon verraden.

Dan komt er ook voor haar een zwart busje, met Nick erbij. Vanfred schrikt, was Nick al die tijd een verrader? Nick zegt nors dat ze moet doen wat de mannen van het busje zeggen. Is het misschien een reddingsoperatie, om haar te bevrijden?

Het laatste hoofdstuk is een bespiegeling van een historicus op de gevonden tekst van de dienstmaagd. Dat suggereert dat ze het heeft overleefd. In dit hoofdstuk blijkt dat het Gilead-regime dan niet meer bestaat.

Perspectief en Structuur

Het verhaal wordt verteld door een hoofdpersoon die in de nieuwe wereld van Gilead 'Vanfred' wordt genoemd, omdat ze eigendom is van bevelvoerder Fred. Voordat ze dienstmaagd werd had ze een andere, door haar moeder gegeven naam. Ze verwijst regelmatig naar die tijd dat ze die naam had, deze naam zelf blijft onbenoemd.

Ze vertelt over recente gebeurtenissen uit haar eigen leven, met volop bespiegelingen over wat ze daarvan vindt. Ze schrijft meermaals op dat haar gedrag voortkomt uit de angst dat aan de buitenwereld blijkt dat ze niet gelukkig is met haar rol, dat blijkt dat ze er een eigen gedachteleven op nahoudt. Ze reflecteert daarnaast op het schrijven, op het vertellen zelf. In hoofdstuk 3 zet ze zelf heel precies uiteen wat dit verhaal voor haar betekent.

Ik zou graag willen dat wat ik vertel een verhaal is. Ik moet het geloven. Wie in staat is te geloven dat dit soort verhalen alleen maar verhalen zijn, heeft meer kans. Als dit een verhaal is, dan heb ik het einde in eigen hand. Dan komt er een eind aan het verhaal, en dan gaat het echte leven weer verder. Ik kan de draad weer oppakken waar ik hem heb laten vallen. Wat ik vertel is geen verhaal. Wat ik vertel is ook een verhaal, dat zich in mijn hoofd ontspint.

Vertel, niet schrijf, want ik heb niets om mee te schrijven, en schrijven is trouwens verboden. Maar als het een verhaal is, ook al zit het dan in mijn hoofd, dan moet ik het op dit moment aan iemand vertellen. Je vertelt een verhaal niet alleen aan jezelf. Er is altijd iemand anders. Zelfs als er niemand is. Een verhaal lijkt op een brief. *Lieve jij*, zal ik zeggen. Alleen *jij*, zonder naam. Door het noemen van een naam zou ik dat *jij* aan de werkelijkheid verbinden, en dat is gevaarlijker, ongewisser: wie weet hoe groot de -jouw- overlevingskansen zijn in die werkelijkheid? Ik zal *jij*, *jij* zeggen, als in een oud liefdeslied. Jij kan meer dan één betekenen. *Jij* kan betekenen: duizenden.

Haar verhaal over het heden wordt afgewisseld met herinneringen uit het verleden, waarbij ze vaak de pijn van het gemis beschrijft. De lezer krijgt zo een beeld van het leven van de vrouw die nu Vanfred heet.

Het laatste hoofdstuk, met de titel 'Historische aantekeningen' is een transcript van een voordracht die een historicus in 2195 houdt op een wetenschappelijk congres. Hij gaat daarbij in op de echtheid van de tekst *Het verhaal van de dienstmaagd*, waarmee zijn gehele gehoor bekend is. Hij sluit niet uit dat de tekst echt is, omdat die gevonden is op een plek waarvan inmiddels al duidelijk is dat die fungeerde als doorgangshuis. In 2019 schreef Atwood een vervolg op *Het verhaal van de dienstmaagd*, *De testamenten*.

Situering

In een toekomstig New England is de staat 'Gilead' gevormd. Alle inwoners hebben duidelijk omliggende taken. Er zijn bevelvoerders, altijd mannen, en hun echtgenotes. Er zijn 'tantes' die anderen, vooral vrouwen, opvoeden. Er zijn 'Martha's' die met huishoudelijke taken zijn belast. Er zijn 'econovrouwen' met een lage status en 'onvrouwen' die vogelvrij zijn. Er zijn Speurders van de geheime dienst, 'Engelen' van de politie. En dienstmaagden, zoals de hoofdpersoon uit Het verhaal van de dienstmaagd.

Door giften en straling in de lucht zijn meeste mensen in Gilead onvruchtbaar. Vrouwen die eerder, voordat het nieuwe regime er was, een kind hebben gekregen, worden gedwongen deze functie te vervullen. Bevelvoerders hebben seks met hen terwijl de dienstmaagd op de echtgenote ligt. Haar rol is dus echt gereduceerd tot baarmoeder. Dienstmaagden mogen niet om zich heen kijken en worden niet geacht te lezen.

De beide seksen leven volgens de officiële regels volstrekt gescheiden. Onderwijs en huisvesting zijn dus nooit gemengd. Seks is louter gericht op voortplanting, en dat is meteen het grootste goed in de staat. Mensen begroeten elkaar met 'gezegend zij de vrucht'. Kinderen worden daar al vanaf jonge leeftijd mee geïndoctrineerd. 'De republiek Gilead kent geen grenzen. Gilead is binnen in je.'

Er is zware repressie. Wie van de regels afwijkt kan naar 'de koloniën' worden gestuurd of als waarschuwing aan anderen worden opgehangen. Het regime legitimeert zich op grond van (bestaande) bijbelteksten, er zijn geregeld bijeenkomsten waarin mensen hierover horen preken.

Gilead in deze vorm is ontstaan nadat bij een aanslag op het Witte Huis en het Capitool de president om het leven kwam. Hierna werd de noodtoestand uitgeroepen en vervielen bijna alle rechten en vrijheden. Deze aanslag werd niet gepleegd door externen, maar bleek beraamd van binnenuit.

Er is een subcultuur buiten deze regels. Zo zijn er bordelen waar bevelvoerders heengaan en slapen met vrouwen die buiten de maatschappij vallen. Daarnaast is er een netwerk dat gevluchte dienstmaagden in veiligheid brengt, en bestaan er een of meer geheime groepen die werkelijke informatie met elkaar delen. Uit het laatste hoofdstuk van het boek blijkt dat het Gilead zoals het in Het verhaal van de dienstmaagd is beschreven in 2195 niet meer bestaat en voer voor historici is.

Auteur

Margaret Atwood werd in 1939 geboren in Ottawa in Canada. Ze studeerde literatuur en publiceerde in 1961 haar eerste boek, een dichtbundel. Sindsdien schreef ze nog 65 boeken, fictie en non-fictie, poëzie, korte verhalen, jeugdliteratuur en zelfs twee graphic novels. Al in de jaren zeventig werd ze een Canada's meest vooraanstaande auteurs. Nadat in 1985 Het verhaal van de dienstmaagd publiceerde, geniet ze wereldfaam. Ze wordt regelmatig genoemd als mogelijke winnaar van de Nobelprijs voor de literatuur, vooralsnog een van de weinige literatuurprijzen die ze niet binnensleepte.

Atwood geeft aan dat ze het niet prettig vindt als haar werk wordt gekarakteriseerd, bijvoorbeeld als feministisch. Dat in haar boeken sterke vrouwelijke personages voorkomen, en dat er thema's die in levens van vrouwen spelen in aan bod komen, maken die boeken nog niet activistisch, vindt ze. Meerdere van haar titels, waaronder Het verhaal van de Dienstmaagd, spelen in de nabije toekomst. Volgens Atwood gaat het hier om speculatieve fictie, niet om science fiction.

Haar boeken hebben vrijwel altijd een maatschappelijk-politieke lading. In de Verenigde Staten zijn enkele van haar boeken in sommige staten in de ban gedaan.

Thema's

Vertellen

Wie vertelt een verhaal? Is dat alleen de staat, met de bijbel in de hand, of zijn dat ook de mensen in die staat? Kan over het verleden dat is afgesloten nog verteld worden? Dienstmaagden mogen niet schrijven en als ze kunnen lezen, mogen ze dat toch niet doen. Zo wordt ervoor gezorgd dat ze niet op eigen initiatief verhalen tot zich nemen. Dat gebeurt toch: Als ze hun hoofd naar de grond buigen en zacht praten, ziet en hoort niemand dat ze spreken. En Vanfred treft in haar kamer een inscriptie aan die haar voorgangster maakte. Zij schreef dus toch, eiste het vertellen op.

Onder het kopje 'perspectief en structuur' is een passage over de bedoeling van de tekst opgenomen. Daaruit blijkt: vertellen is een vorm van bestaan. Kun je bestaan zonder te vertellen? Vanfred klampt zich met wanhoop aan het vertellen vast. Dan blijkt dat eeuwen later haar verhaal, en de echtheid ervan, alsnog in twijfel worden getrokken. Of dat die vrouw die zo graag wilde bestaan helemaal niet heeft bestaan.

Voortplanting

Alles in Gilead draait om vruchtbaarheid, omdat de meeste mensen zelf onvruchtbaar zijn. Dat geldt zowel voor de mannen als de vrouwen, hoewel vrouwen verantwoordelijk zijn voor de oplossing. Als echtgenotes onvruchtbaar zijn, probeert hun man een dienstmaagd te bevruchten. Als dat niet lukt, sporen de echtgenotes de dienstmaagden aan om het –buiten de echtgenoot om– met een andere man te proberen. Een vruchtbaarheidsarts biedt de dienstmaagden ook zijn diensten aan. De geslachtsgemeenschap tussen de dienstmaagd en de bevelvoerder heet 'ritueel' en gaat altijd volgens een vast stramien. De dienstmaagd ligt op de echtgenote, die de handen van de dienstmaagd vasthoudt, als uiting van macht. De bevelvoerder ziet dus het gezicht van zijn echtgenote tijdens het neuken.

Zelfs als er sprake van conceptie is, komt er niet altijd een gezond kind ter wereld, meestal niet zelfs. Rondom geboorten is daarom een hele cultus ontstaan. Als een dienstmaagd moet bevallen, worden alle dienstmaagden uit een regio met een speciale bus opgehaald om haar bij te staan. Alle echtgenotes komen met een andere bus om de echtgenote bij wie de dienstmaagd hoort gezelschap te houden. Zij zal immers de rol van moeder op zich nemen als het kindje eenmaal gezond geboren is.

Verzet

Mensen weten nog hoe het was voor het totalitaire regime kwam. Bijna niemand vindt de bestaande situatie daarom vanzelfsprekend. Omdat er een uitgebreide verklitterscultuur is, is het moeilijk om onvrede te uiten. Toch gebeurt het ondermijnen van de regels voortdurend. Vanfred spreekt op een lawaaiige plek onder haar kap met haar collega, die haar vertelt over een geheim netwerk. Serena Joy vraagt Vanfred om seks te hebben met chauffeur Nick. Daarna zoekt ze Nick geregeld clandestien op. De bevelvoerder nodigt haar uit om te scrabbelen, vraagt om een zoen en neemt haar mee naar een bordeel. In het straatbeeld hangen ter afschrikking lijken van mensen die zich verzet hebben. En uiteindelijk lijkt het erop dat Vanfred wordt bevrijdt. Hoe totalitair en repressief de staat Gilead ook is, verzet is een fundamenteel deel van de samenleving.

Moira was al in de vorige maatschappij opstandig. In Gilead zet ze dat voort. Vanfred is meegaander.

Motieven

Kleding

De kleding in dit boek is nauwgezet omschreven. Elke maatschappelijke groep heeft zijn eigen verplichte dracht. De dienstmaagden dragen rood, zodat ze er niet stiekem tussenuit kunnen glippen. Ze dragen een grote kap, zodat niemand hun gezicht kan zien en zij evenmin met anderen kunnen communiceren. Bij elke groep is de kleding functioneel voor hun rol in de maatschappij. Als er mensen worden opgehangen, kunnen de mensen die langslopen aan de kleding van de slachtoffers zien wat hun vergrijp is geweest. En wanneer de bevelhebber Vanfred meeneemt naar het bordeel geeft hij haar een topje met lovertjes en veertjes. Ze vindt het niet mooi, maar is er wel blij mee, vanwege het contrast met wat ze dagelijks draagt. Het topje symboliseert een bepaalde (beperkte) vrijheid.

Lust

In Gilead draait seks niet om lust, louter om voortplanting. Toegeven aan lust is in principe uitgebannen. Maar Vanfred is er wel veel mee bezig. Ze denkt terug aan haar tijd met Luke, en later als ze met Nick begint te slapen is het haar niet om een relatie te doen. Ze is niet de enige. Ook voor de bevelhebber is lust een drijfveer. Hij nodigt zijn dienstmaagden uit in zijn werk-kamer. Voor hem is het ritueel alleen dus niet bevredigend.

Religie

Gilead is een theocratie, en er wordt voortdurend met bijbelteksten gestrooid. Er zijn speciale huizen waar machines tegen betaling gebeden uitprinten. Er zijn gebedsbijeenkomsten. Het hele staatssysteem is doordrenkt met religie, als legitimatie voor het beleid. Ik noem dit hier als motief en niet als thema, omdat Vanfred zelf niet gelovig is en het in haar denken geen voorname rol speelt.

Ontvangst

Veel lezers hebben *Het verhaal van de dienstmaagd* aangedragen voor de Virtuele Lezersmars.

Manon van de Pol [schrijft](#): *Zeker in deze tijd is dit boek, zijn de gebeurtenissen in dit boek, waar we bang voor moeten zijn! Dit is al gaande!* Diana van Daalen [sluit zich daarbij aan](#): *De onderdrukking van vrouwen. In vele landen een actueel thema. Maar ook bij ons een thema!*, [net als](#) Annelinde Reijntjens: *The Handmaid's Tale maakt op pijnlijke wijze duidelijk dat een boek dat veertig jaar geleden een ver-van-mij-bed-doemscenario was, tegenwoordig steeds dichterbij de werkelijkheid lijkt te komen.*

In een langer essay voor de Lezersmars stelt schrijver en neerlandicus Eke Krijnen (in [NRC](#) en op [ILFU Daily](#)): *De roman is een huiveringwekkende waarschuwing hoe gemakkelijk je vrijheden in een 'normaal' ogende wereld kunt verliezen en hoe gauw mensen zich voegen naar een krankzinnige realiteit.*

Recensenten slaan een vergelijkbare toon aan. 15 jaar geleden schreef Charlotte Newman [dit](#) in de Britse krant The Observer: *Atwood's chilling tale of a concubine in an oppressive future America is more vital than ever.*

Veruit de meeste recensies die online te vinden zijn, zijn geschreven na het grote succes van de Hulu-serie, en dus al ver in de 21e-eeuw. 20e eeuwse lezers trokken parallellen met de grote totalitaire systemen die ze op dat moment zagen, die van het communisme in Oost-Europa en China. Atwood schrijft daar zelf over in haar voorwoord bij de editie van 2018: *Tijdens mijn bezoek aan verschillende landen achter het ijzeren gordijn- Tsjecho-Slowakije, Oost-Duitsland, ervoer ik aan den lijve de argwaan, het gevoel voortdurend in de gaten gehouden te worden, maakte ik mee dat gesprekken stilvielen of dat er abrupt op een ander onderwerp werd overgegaan, merkte ik hoe indirect mensen bepaalde dingen vertelden. Dit alles had zijn weerslag op wat ik in die periode schreef.*

In datzelfde voorwoord bestrijdt Atwood een aantal labels die het boek sinds verschijning opgeplakt kreeg. Bijvoorbeeld het etiket 'feministisch'.

Is het verhaal van de Dienstmaagd een feministische roman? Als daarmee wordt bedoeld een ideologisch traktaat waarin alle vrouwen heiligen zijn, en/of zozeer slachtoffer dat ze niet in staat zijn een morele afweging te maken, dan is het antwoord nee. Als er wordt bedoeld een roman waarin vrouwen mensen zijn – met het hele palet aan karaktereigenschappen en gedragingen dat daarmee gepaard gaat – mensen die ook nog eens interessant en belangrijk zijn, een roman waarin de dingen die deze vrouwen overkomen van essentieel belang zijn voor de thematiek, de structuur en de plot van het boek, dan zeg ik ja. Zo beschouwd zijn veel boeken 'feministisch'.

In [dit Guardian-artikel](#) gaat Atwood nog veel uitgebreider in op wat het boek voor haarzelf betekend heeft:

I was perhaps too optimistic to end the Handmaid's story with an outright failure. Even Nineteen Eighty-Four, that darkest of literary visions, does not end with a boot stamping on a human face for ever, or with a broken Winston Smith feeling a drunken love for Big Brother, but with an essay about the regime written in the past tense and in standard English. Similarly, I allowed my Handmaid a possible escape, via Maine and Canada; and I also permitted an epilogue, from the perspective of which both the Handmaid and the world she lived in have receded into history. When asked whether The Handmaid's Tale is about to "come true", I remind myself that there are two futures in the book, and that if the first one comes true, the second one may do so also.

Dit boek in 2025

De rechten van vrouwen staan wereldwijd onder druk. In de Verenigde Staten, waar dit boek is gesitueerd, is de beroemde Roe vs Wade-uitspraak, die vrouwen het recht geeft zelf te beschikken over hun lichaam als ze zwanger zijn, teruggedraaid. Het is nu aan de individuele staten om over abortus te beslissen en in conservatievere staten gelden inmiddels gure regels. Zo is het in sommige staten strafbaar om in een andere staat een abortus te ondergaan. Veel vrouwen ervaren dat een klompje cellen dat mogelijk een nieuw leven kan worden meer 'rechten' heeft dan de vrouw die dat klompje cellen draagt. Vrouwen voelen zich gereduceerd tot hun voortplantingsorganen, zijn als het erop aan komt niet meer dan een baarmoeder op benen.

Progressieve Amerikanen herkennen aspecten van het totalitaire Gilead in de politiek van Trump. Ze kijken daarbij niet alleen naar de besluiten die hij neemt, maar ook naar de simplistische manier waarop hij communiceert. Bovendien is het regime van Gilead aan de macht gekomen door het afkondigen van de politieke noodtoestand na een – door machthebbers zelf opgezette – terroristische aanslag op het Capitool en het Witte Huis. De argumentatie voor het uitroepen van de noodtoestand lijkt op die van de bestormers van het Capitool van 6 januari. Tenslotte steunen christenen in de VS maatregelen die volgens veel anderen onchristelijk zijn, wat lijkt op de manier waarop het regime van Gilead godsdienst inzet.

De dienstmaagden moeten zich volledig bedekken en niemand mag hun gezicht zien. Dat kennen we in de eigentijdse wereld: in Iran en Afghanistan moeten vrouwen zich van staatswege in het openbaar bedekken. Daar en in verscheidene andere landen gelden vrouwen niet als volwaardige burgers. Ze gelden niet als handelingsbekwaam.

Gespreksvragen

- Begrijp je waarom Atwood de meeste labels die op haar boek worden geplakt verwerpt? Hoe kun je dit boek categoriseren?
- Zou iemand die in dictatuur leeft dit boek anders lezen dan iemand in een dictatuur?
- Zouden we dit boek anders lezen zonder Trump in het Witte Huis?
- Atwood schreef het grootste deel van het boek in Berlijn, in de schaduw van de muur en het IJzeren Gordijn. Is dat terug te vinden in het boek?
- Atwood verwijst naar de Underground Railroad, een netwerk van adressen waar uit slavernij gevluchte mensen naar toe konden onderweg naar het vrije noorden. Ook geeft ze de religieuze groep de quakers dezelfde rol als destijds. Waarom zou ze dat gedaan hebben? En hoeverre kan die parallel worden dogetrokken?
- Atwood is Canadees, maar dit verhaal is gesitueerd in de Verenigde Staten. Waarom? Was het verhaal anders geweest als het zich in Canada had afgespeeld?
- Het verhaal van de dienstmaagd is een duister boek. Maar wat is de hoofdoorzaak daarvan? De positie van vrouwen of de totalitaire staat die Atwood schildert?
- Is de interpretatie van de bijbel zoals die in Gilead geldt vergezocht? Of kan die best geloofwaardig zijn?
- Wat heeft het regime van Gilead te winnen bij dit beleid?
- De hoofdpersoon richt haar verhaal aan een abstracte 'jij'. Zou ze daarbij steeds dezelfde versie van die 'jij' in gedachten hebben?
- Wat voor perspectieven biedt dit boek op het concept 'vertellen'?
- Had dit verhaal ook verteld kunnen worden uit het perspectief van een ander personage, bijvoorbeeld dat van een echtgenote of dat van een Martha?
- Waarom moeten de dienstmaagden eigenlijk boodschappen doen? Waarom doen de Martha's dat niet?
- Wat is de functie van het laatste hoofdstuk, de 'Historische aantekeningen'?

2025, ILFU

Deze leeswijzer verscheen in het kader van
De Lezersmars voor vrijheid en democratie,
20 september 2025.

Andere leeswijzers: *De zaaier* (Octavia Butler, 1993),
Gliff (Ali Smith, 2024), *Lied van de profeet* (Paul
Lynch, 2023) en *Wij* (Jevgeni Zamjatin, 1920)
Meer informatie: www.lezersmars.nl

Tekst: Franka Hummels

Ontwerp: Grafiska

ilfu.com

